

HARIDUS JA HARIDUSTAOTLUSED

Marje Pavelson

1. Haridustase ja hariduse efektiivsus tööturul

Eesti Tööjõu-uuringu (ETU '99) andmeil oli I taseme (alg-või põhikooli-)haridusega tööealisi inimesi vanuses 15-74 aastat 26%, II taseme haridusega (üldkeskharidus, kutse-või keskeriharidus pärast põhikooli) 51 % ja III taseme haridusega 23% (sh. kõrgharidusega 14%). Eestlaste ja mitte-eestlaste haridustasemete võrdlus näitab nende lähenemist, kusjuures mitte-eestlastel on I taseme haridusega (põhiharidus või vähem) isikute osakaal väiksem kui eestlastel . 26% mitte-eestlastest ja 22% eestlastest omab kolmanda taseme haridust, kusjuures kõrgharidusega inimeste osakaal on praktiliselt võrdne.(vt. tabel 1)

Tabel 1
15-74 aastaste eestlaste ja mitte-eestlane haridusstruktuur

Haridustase	Eestlased	Mitte-eestlased
I tase ja vähem (alg-või põhiharidus)	27	25
II taseme haridus (üldkesk- kutseharidus ja keskeriharidus peale põhikooli)	51	49
III taseme haridus (keskeriharidus peale keskkooli ja kõrgharidus sh. – keskeriharidus - kõrgharidus)	22 7 15	26 12 14

Allikas: ESA. Tööjõud, 1999, lk 96-97

Võrreldes muutusi hariduses viie möödunud aasta jooksul, mil vastavaid uuringuid on tehtud, võib märgata mitte-eestlaste teatud edumaad kesk- ja kõrghariduse saavutamisel. Kui 1995. aastal võis mitte-eestlaste puhul III taseme haridusega inimeste suhteliselt kaalukat osa seletada keskerihariduse omajate (eeskätt mitte-eestlastest naiste) suure osakaaluga, siis tänaseks on tõusnud ka kõrgharidusega inimeste protsent. Samal ajal on mõlemas rühmas kasvanud kuni põhiharidusega kontingendi osa: kui 1995. aastal oli seda rühma eestlaste hulgas 22%, siis 1999. aastal juba 27%, mitte-eestlastest omas 1999. aastal kuni põhiharidust veerand (1995. aastal 16%). Järelikult kasvab põhiharidusega isikute hulk mõlemas rahvusrühmas eelkõige noorte arvel, kes põhikooli järel õppima ei asu või haridustee katkestavad.

Hoolimata kõrghariduse omandamise populaarsusest eestlaste seas, on kõrgharidusega eestlaste osakaal möödunud viie aasta jooksul protsendi võrra langenud ning mitte-eestlaste puhul samavõrra tõusnud. Samas on keskkoolijärgse keskeriharidusega inimesi (III taseme hariduse ülejäänud osa) eestlaste hulgas 7% ja mitte-eestlaste seas 12%.

Kui kõnealune trend ka edaspidi jätkub, ületab mitte-eestlaste haridustase (lõpetatud hariduse struktuuri järgi) peatselt eestlaste oma. Võib öelda, et kui eestlased on enam orienteeritud

akadeemilisele haridusele (ülikoolile), siis mitte-eestlased eelistavad pigem rakenduskõrgkooli ja kutsekõrgharidust. Järelikult vajab ka see hariduse suund Eestis tugevamat väljaarendamist, et pakkuda uusi võimalusi kõigile rahvusrühmadele. Kui kutsekoolid vabanevad oma tupikkooli staatusest ja võimaldavad noortele peale selle lõpetamist edasiõppimist valitud alal, võivad sellest nii eestlased kui mitte-eestlased.

Samas on eriti oluline, et keskastme kutsekool pakuks jätkuvat eesti keele õpet, sest vastasel korral pole kindlustatud ei mitte-eestlaste toimetulek tööturul ega edasiõppimise võimalus (eestikeelses) kutsekõrgkoolis. Et see praegu nii pole, kinnitab kutsekoolilõpetajate madal tööhõive, nende rakendumine varimajanduses ja mõlema keelerühma piiratud võimalused valitud alal edasi õppida (vt. M. Pavelson. Kutseharidus kui karjääri lähtepunkt. Tallinn, 1999).

Kui võrrelda sellel taustal erineva haridustasemega inimeste võimalusi tööturul, ilmnevad olulised erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. ETU `99 andmeil on eestlaste töötus iseloomulik nimelt madala haridustasemega isikutele. Ligilähedaselt pool sellest rühmast kas alles õpib (noored) või ei otsi tööd (muudel põhjustel mitteaktiivsed). Selle rühma töötusmäär ulatub 19 protsendini, olles kõrgemaid eestlaste puhul. Ka madala haridustasemega mitte-eestlaste töötusmäär on kõrge (23%). Kuid töötute üldises struktuuris on selle haridusrühma osakaal vaid 15%, mis näitab, et töötus ohustab ka kõrgema haridustasemega rühmad, kaasa arvatud III taseme hariduse omajad. Nii on keskkooli järgset eriharidust omavate eestlaste hõivemäär oluliselt kõrgem (80%) kui mitte-eestlastel (69%) ja viimaste töötusmäär ületab kolmekordselt eestlaste oma. ETU`99 andmeil moodustab kõrgharidusega eestlaste tööhõivemäär 83%, kõrgharidusega mitte-eestlastel 72% ning töötusmäärad on vastavalt 2,5 ja 10%.

Õppimine ja suhtlemine eestikeelses keskkonnas ning aktiivne keeleõpe juba enne kõrgkooli on üks eeldus eriharidusega mitte-eestlaste konkurentsivõimelisuseks tööturul.

2. Haridus ja amet

Mitte-eestlased tähtsustavad haridust töajuturul konkureerimiseks vähem kui eestlased. Samas, eestlaste tugev orienteeritus akadeemilisele (ja humanitaarsele) haridusele võib tulevikus osutada ebaratsionaalseks, kuna reaalselt vajadust nii suure hulga sotsiaal- ja humanitaarkoolitusega tööjõu järele vaevalt tekib. Praegune olukord, kus tööliste vajadust kohapealse tööjõuga ei kaeta ning teenindaja-amet on noortele eestlastele pigem ajutine töö enne (akadeemilist) kõrgkoolitust, on Eesti majanduse arengust lähtuvalt ebanormaalne. Seega on mitte-eestlaste pragmaatiline kutse- ja ametisuunitlus on Eestile kasulik ning kutsekõrghariduse väljaarendamise vajadus vaieldamatu.

Ka käesoleva uuringu andmed kinnitavad eelöeldut. Vaadeldes erinevate ametialarühmade haridusstruktuure, torkab silma eestlastest “sinikraede” madalam haridustase võrreldes töölisaladel rakendatud mitte-eestlastega. Samas ei ole olukord ka spetsialistide ja juhtide osas kuigivõrd erinev. Eriti tippjuhtide seas, kus eestlased on mitte-eestlastega võrreldes ülekaalus, on

nõutavast madalama haridusega eestlasi rohkem. Mitte-eestlased tippspetsialistide ja juhtide ametis on aga enamjaolt kõrgharidusega (vt. tabel 2).

Tabel 2
Hõivatud eestlaste ja mitte-eestlaste ametirühmade haridusstruktuur (%)

Ametirühm	Eestlased			Mitte-eestlased		
	Põhi-	Kesk-	Kõrg-	Põhi-	Kesk-	Kõrg-
	haridus	haridus	haridus	haridus	haridus	haridus
- abitööline, lihttööline	44	52	4	47	45	8
- oskustööline	39	60	1	16	77	7
- teenindaja	20	74	6	20	73	7
- kontoritöötaja	8	75	17	-	60	40
- keskastme spetsialist	6	83	11	12	71	17
- spetsialist (alluvateta)	3	35	62	-	39	61
- spetsialist (alluvatega)	9	39	52	-	35	65
- asutuse või allüksuse juht	7	45	48	-	44	56
Kokku:	20	57	23	16	62	22

Tabel 2 näitab, et tööliste ja teenindajatena hõivatud mitte-eestlaste hulgas on enam haritud töötajaid kui samades ametites rakendatud eestlaste seas. Eriti torkab silma kõrgharidusega inimeste rakendumine kontoritööl ning kõrgharitudlaste suurem osakaal oskus- ja lihttööliste hulgas. Kui silmas pidada, et mitte-eestlastest oskustööliste on iseloomulikud madalad töörahulolu näitajad, võib rahulolematuse põhjuseks olla nimelt haridustaseme ja töö ebavastavus. Samas torkab silma haridustaseme tunduv erinevus eestlastega võrreldes ka “valgekraede” ametites, eriti tippspetsialistide ja juhtide ametikohtadel. Kui mõõnda, et integratsiooniprotsess kulgeb läbi hariduse, siis tähendab hariduse reformimine eeskätt tööks vajalike kompetentside arendamist, mida ainult ümberõppele või täiendkoolitusele veeretada pole põhjust. Koolitusala, mida õpiti, kus seda õpiti ja milline on seni olnud mitte-eestlaste tööalane karjäär, otsustab paljus hõivevõimalused just keskealiste jaoks. Noorte puhul on aga oluline saada sellist koolitust, mis parematele töökohtadele üldse konkureerida lubab. Praegune situatsioon tööturul näitab, et paljud noored haritud mitte-eestlased ei saavuta haridusele vastavat tööhõivet ning suurel osal neist tuleb leppida madalamate ametikohtadega, et kindlustada endale töö ja sissetulek.

3. Haridusnõudlus ja selle muutused

Haridusnõudlust võib mõõta mitmeti. Üks võimalikke lähendusi on hinnata õppijate osakaalu vaadeldavas kogumis. Enamasti sõltub haridustaotluse realiseerimine inimeste vanusest ja varasemast haridusest, niisamuti suhtumisest hariduse omandamisse, mis enamasti seondub perekonna hoiakutega hariduse suhtes. Et kõrgharidusega vanemad eelistavad ka oma lastele kõrgharidust, on olemasoleva haridusstruktuuri taastootmise üldtuntud ilming. Nii eestlased kui mitte-eestlased on oma laste haridusteest huvitatud, kusjuures haridusstruktuuri taastootmine on neil selgesti eristatav. Kui võrrelda eestlaste ja mitte-eestlaste praegust haridusstruktuuri, ilmneb

ka käesoleva uuringu andmeil juba eelpool kommenteeritud mitte-eestlaste edumaa eestlaste ees III taseme hariduse omandanute kasvava osakaalu näol. Seejuures on kõrghariduse taotlemisel eriti aktiivsed olnud mitte-eestlastest Eesti kodanikud, kes esindavad suhteliselt nooremat kontingenti ja edestavad eestlasi kõrgharidusega inimeste grupis viie protsendiga (vt. tabel 2).

Tabel 3
Erineva kodakondsusega rühmade haridusstruktuur (%)

Rahvus/kodakondsus	Põhiharidus	Keskharidus	Kõrgharidus
- eestlastest Eesti kodanikud	36	47	16
- mitte-eestlastest Eesti kodanikud	34	45	21
- kodakondsuseta mitte-eestlased	35	58	8
- Venemaa kodanikud	29	57	14

Kui põhiharidusega isikuid on kõigis rühmades (peale Venemaa kodanike) pea võrdselt, siis Eesti kodanike seas on kõrghariduse omajaid enam, kusjuures just Eesti kodanikest mitte-eestlaste hulgas. Samas on tegelikult õppijaid eestlaste ja mitte-eestlaste peredes enamvähem võrdselt (pea pooltes peredes on erinevas vormis õppijaid), kusjuures mitte-eestlasi õpib vähem põhikoolides (kuna sellealisi lapsi on vene peredes vähem kui eesti omades), rohkem aga kutsekoolides (peale põhikooli).

Kui võrrelda õppijate jaotumist koolitüüpide vahel, siis just põhi- ja ülikoolides õpib rohkem eestlasi, kutsekoolides ja keskeriõppeasutustes seevastu enam mitte-eestlasi. 1997. aastal Vera-projekti raames tehtud mitte-eestlaste küsitlus tõi välja tugeva suunitluse kutsekoolitusele ja ametiõppele, mida veelgi selgemini rõhutab käesolev uuring: sarnaselt eestlastele seavad mitte-eestlased taotletavaks haridustasemeks kõrghariduse, erinevalt eestlastest aga mitte ülikooli-, vaid rakendusliku (kutse-)kõrghariduse. Kus aga on need kõrgkoolid, mis sellist haridust annavad ja millised on mitte-eestlaste võimalused sinna astuda, eriti juhul, kui nende eesti keele oskus ei ole küllaldane?

Tabel 4
Eelistatavad haridustasemed (laste jaoks) sõltuvalt vastaja kodakondsusest (%)

Rahvus/kodakondsus	kutse- või kesk	keskeri	rakendus- kõrgharidus	ülikooli-haridus
- eestlased, Eesti kodanikud	14	22	26	33
- mitte-eestlased, Eesti kodanikud	8	18	37	25
- kodakondsuseta mitte-eestlased	11	33	33	11
- Venemaa kodanikud	4	25	27	9

1999. aastal tehtud küsitlus rakenduskõrgkoolides¹, mille hulka formaalselt kuuluvad ka mitmed venekeelset õpet võimaldavad erakõrgkoolid, viitab asjaolule, et kaugeltki kõik need koolid ei anna seda haridust, mida Eesti tööturul hinnataks. Ka puudub enamikul koolituseladel võimalus omandatud kutsekeskharidust jätkata vastava kõrghariduse õppekava raames. Samas on Tallinnast väljaspool asuvais piirkondades, eriti Ida-Virumaal haridusvõimalusi piiravaiks asjaoludeks vastavate kõrgkoolide (õppekavade) puudumine ning perede kitsad majanduslikud olud, mis takistavad kõrghariduse omandamist. Nii seondub mitte-eestlaste koolivalik sagedamini kooli asukoha ja vanemate võimalustega kui eestlastel.

Samal ajal on kõrghariduse taotlejad suhteliselt erinevalt orienteeritud ka avatud haridusturul: kui eestlased arvavad, et kõrghariduse võiks omandada Eestis (49%) või et hariduse omandamise koht pole oluline (47%), siis Venemaa kodanikud eelistaksid sagedamini kõrghariduse omandamist Venemaal (24%) ja mitte-eestlased, kes on Eesti kodanikud, mujal välismaal (23%). Mitte-eestlased hindavad hariduse omandamise kohta rohkem kui eestlased. Vaid kolmandiku jaoks pole see oluline. Sarnaselt eestlastele soovitakse kõrgharidust omandada kõige sagedamini USA-s, erinevalt eestlastest aga ka Inglismaal (eeskätt mitte-eestlased Eesti kodanikud ja kodakondsuseta isikud). Põhjamaad ei paku erilist huvi kummalegi rühmale.

Omaette küsimus on see, kui palju on neid, kes selle strateegia realiseerivad, arvestades perede majanduslikke võimalusi ja informeerituse astet. Ometi paneb välismaise kõrghariduse eelistamine mõtlema, kuivõrd on võimalik mitte-eestlaste tänaseid ja perspektiivseid haridustaotlusi teostada Eestis, kus kaugeltki kõik arvukad kõrgkoolid pole kas vene noortest huvitatud või suutlikud vajalikul tasemel haridust andma.

¹ vt. MTÜ LUI Rakenduskõrgkoolid Eesti avatud haridussüsteemis. Tallinn, 2000